

A magyar társadalom változásai a honfoglalástól a 14. századig

Emelt szintű gimnáziumi érettségi téma, 2012
Engel Pál, Györffy György és Kristó Gyula művei alapján
összeállította:
Nagy Gábor
(ME BTK TTI)

A korszak főbb részei

- A 10. század: a pogány, azaz nem keresztény honfoglalók társadalma.
- A 11. század: a magyar történelem legjelentősebb paradigmaváltása zajlik, a kereszténység felvétele. Miként érintette a változás a 10. századi társadalom egyes rétegeit?
- A 13. század: a keresztény közösségen belüli átrétegződések kora, kinek sikerül például megerősíteni a helyét a kiváltságos rétegben, mely csoportok szakadnak abból végleg ki?

Honnan tudhatjuk?

- A népesség életkörülményeinek, szokásainak, stb. tanulmányozásához elengedhetetlen a régészet, különös tekintettel a temetőelemzésre.
- A **toponímia**: a középkori írott forrásaink sok ezer földrajzi nevet őriztek meg.
- Sokat mutatnak a társadalom 10. századi állapotából a **11. századi törvényeink** tiltó rendelkezései is.
- Külföldi források, stb.

A 10. századi társadalomról

- Az elit: az **urak** és a **bők** csoportja
 - Urak: a törzsfők, területük az úrság, azaz ország, amelyet lényegében fejedelmi hatalommal igazgatnak
 - Feltehetően ilyen úr sírja került elő a zempléni földvár mellől aranyborítású szablyával, aranyozott ezüstedénnel, stb.
 - (a törzsek nevét VII. Konstantinos bizánci uralkodó örököltette az utókorra)
 - Bők: a törzsek kisebb egységei, a nemzetségek élén álltak

A 10. századi társadalomról

- A középréteg szintén nem egységes
 - **Jobbágyok (Györffy):** a fő csoport
 - Az elit az ő segítségével tartotta fenn a hatalmát
 - E csoport ismert a nyugati évkönyvekből (tömeges gyilkosság, nemi erőszak, rablás, gyújtogatás, stb. – a magyar közoktatásban és közgondolkodásban: kalandozás)
 - A középréteghez tartozó személyek sírjából egyebek között ezüstveretes ruha és lószerszám maradványai kerültek elő

A 10. századi társadalomról

- A közrendű réteg, az **ínség**, alkalmasint fegyvertelen paraszt
 - Tagjai a faluközösség temetőjébe temetkeztek (egy példa: Halimba a Bakony nyugati részén)
- A társadalmon kívül: a fogoly eredetű **rabok** csoportja

Két kérdés

- 1.: „a magyar társadalom” vagy „a magyarországi társadalom” változásai vizsgálándók-e?
 - „Mennél jobban tágulnak ismereteink a régészet terén, annál jobban bővül tudásunk a X. századi magyarországi társadalom települési, demográfiai, rétegződési és művelődési viszonyairól, de egyben annál világosabbá válik, hogy tárgyakból és viselőjük embertani típusából nyelvre következtetni nem lehet, s a népvándorlás kor megközelítése a modern nyelvi nemzet fogalmával csak anakronisztikus elképzelésekhez és meddő vitákhoz vezet.” (Györffy György)

Két kérdés

- 2.: minek a társadalomszerkezete az elemzés tárgya?
 - 1067-1250 között 118 *praediumon* (a földesúrnak a szolgálónépek munkáján alapuló házi gazdaságán) 1286 személy található a forrásokban
 - 90%-uk szolga vagy szolgai állapotú, például *servus* (45%), *libertus*, *mansus*, stb.
 - Ugyanezen időben 106 falu 2447 lakosából 25% vitathatatlanul szabad: jobbágy és lóval szolgáló
 - E népességben a *servus* aránya csak 9% (Kristó Gyula)

A 11. századi társadalomról

- Az elit - általános feltétel az új hit elfogadása
 - Az urak, azaz a törzsfők örökletes hatalmát István király megszüntette
 - A világi elit egy része továbbra is pogány
 - Új elemek
 - A kiépülő egyházszervezet vezetői
 - Eredetileg külföldiek, de az 1036-ban pécsi püspökké lett Mór már a pannonhalmi bencések között nevelkedett
 - A király körül megjelenő idegen (advena) lovagok
 - Az ispáni hatalom betöltői (a törzs- és nemzetségfők közül csak a királyhű lehet ispán)

A 11. századi társadalomról

- A középréteg
 - Az ellenállók szolgákká lesznek, az új rendet elismerő vitézek beépülnek az új „jobbágyság”-ba, várjobbágyságok lesznek
 - A létrejövő királyság hadszervezetének a gerince (a hadszervezet a várakra épül)
 - E rétegből kerülnek ki a várszervezet tisztviselői

A 11. századi társadalomról

- A közrendű réteg várnép lett
 - szabad, de egy vár szolgálatához kötött, például munkavagy terményjáradékkal
 - egy csoportjának katonai kötelezettsége is volt, ez később a várjobbágyok közé emelkedett („kelt jobbágyfiak”)

A 11. századi társadalomról

- Néhány szempont
 - A társadalom átalakítása a feltétele volt annak, hogy a keresztény állam, azaz a királyság kiépülhessen
 - A keresztény törvények megszüntették a nagycsalád vagyonközösségét is, kialakítva az egyéni jószágtulajdont
 - Ennek egy haszonélvezője kétségkívül az egyház, amelyik így magánosok adományához is juthatott
 - Ez a nagycsalád atomizálásával, ez esetben kiscsaládi gazdasági egységekre bontásával megkönnyítette az új hatalom számára új társadalmi keretek kialakítását is

A 11. századi társadalomról

- Szabadok és szolgák
 - ekkor két döntő különbség létezett köztük
 - az előbbi jogképes, az utóbbi nem
 - az előbbi esetében, akármilyen teher viselésére kötelezték is, e terhet pontosan meghatározták, az utóbbi esetében nem, hiszen a lényegét tekintve tárgy
 - Szabadok
 - **Ispán, vitéz, közrendű** – ha más házára támadnak, a büntetés aránya 10 : 2 : 1
 - *Valens, dives* (magyarul: tehetős, gazdag), illetve *pauper et tenuis, vulgaris* (m: szegény és vékony, közönséges) – ha más szolgáját felszabadítják, a büntetés aránya kb. 4 : 1.
 - A vitatott kérdések egyike, mekkora volt a különbség a vitéz és a közrendű réteg között.

A 11. századi társadalomról

- Létezett átjárás a szabadok és a szolgák rétege között
 - Az utóbbi a kiválóságával emelkedhetett: „Ha valaki a szolgák közül királyi udvar vagy vár élére állíttatik, tanúskodását az ispánok között fogadják el.” (István II. 16.)
 - Az előbbi az érdemtelenségével süllyedhetett – például, ha szabad ember ugyanazzal a szolgálóleánnyal harmadszor paráználkodott, „legyen szolga egyformán a szolgálólánnyal, vagy váltsa meg magát” (István I. 28.)
 - Köztes réteg az udvarnokoké: ha egy udvarnok lopott, tette úgy ítélendő meg, amint a szabadoké, ám egy udvarnok tanúskodása a szabadok között nem vehető figyelembe

A 11. századi társadalomról

- László korára a lopás a társadalom központi problémája lett, ekkor a *liber* (m: szabad) már a csekély vagyonúra használt kifejezés, megkülönböztetve a *nobiles*, *optimates* (m: nemesek, a legkiválóbbak) rétegtől
- Kálmán törvényei még összetettebb társadalmat mutatnak
 - Vagyon nélkül nincs jogképesség (I. 26.)
 - három *liberrel* találkozni
 - Nem fizet adót
 - Adót fizet, de megválasztja, kinél szolgál
 - Adót fizet és nem választhatja meg, kinél szolgál

A 11. századi társadalomról

- **Hospesek** (l: vendégek)
 - Különleges réteg, a külföldről érkező kereskedőké vagy parasztoké, akik a szabad költözés kiváltságával rendelkeztek, időnkénti kifejezéssel az ilyen ember a teljesen szabad, *omnino liber*

A 12. századi társadalomról

- Más jellegű írott források
 - A Kálmán utáni évszázadból nem maradt fenn törvény
 - Több külföldi utazó beszámolójára is lehet támaszkodni (például keresztes seregek átvonulása miatt)
- E században sokan telepedtek be Nyugatról
 - Ennek egy emléke a sok -olaszi (azaz latin nyelvű nép által lakott) helynév
 - A legjelentősebb bevándorlás német területekről történt
 - Dél-Erdélybe
 - A Szepességbe
- Legkésőbb e században: vlachok Erdélyben

A 13. századi társadalomról

- A világi társadalom elitjét a **bárók** alkották
 - 1217-től *barones* gyűjtőnévvel illették az országos méltóságok viselőit (a név állandósult, meg is maradt a középkorban)
 - Közéjük tartozott az ország ekkori két főbírája, a nádor és a *curialis comes* (l: udvari bíró), akit 1230-tól *iudex curiaenak*, magyarul országbírónak hívtak
 - a horvát, a dalmát, a szlavón bánok, az erdélyi vajda
 - bizonyos udvari tisztségviselők, például a királyi kincstár felügyeletével megbízott tárnokmester, vagy az asztalnokmester
 - A kevesebb, mint húsz báró a II. András-féle, szándékosan mértéktelen birtokadományozás elsőszámú haszonélvezője

A 13. századi társadalomról

- A **nemesi réteg** megjelenése (az egységesülése a 14. században ér véget)
 - Fő és előkelő csoportja: királyi szolgák (servientes regis)
 - közvetlen uruk a király, jelentős részük királyi adományból jutott a földjéhez
 - II. András 1222-ben kiadott oklevele szerint
 - birtokuk mentes minden királyi adó és beszállásolás alól
 - csak az ország védelmére kötelesek hadba vonulni
 - személyükben nem tartoznak a megyés ispán joghatósága alá, csak a király és a nádor ítéelhet felettük
 - érvényes bírói ítélet nélkül nem tartóztathatók le

A 13. századi társadalomról

- Kevésbé előkelő és kisebb csoport: a várjobbágyok (**iobagiones castri**), örökíthető földdel
 - Eredetileg egy adott vár szolgálatára kötelezettek
 - Tanúskodhattak és pert indíthattak (azaz jogképesek voltak), végrendelkezhettek, stb.
 - Előkelőbb rétegük: „a szent király szabadjai” (azaz a kiváltságukat István királytól eredeztetők)
 - Kevésbé előkelő csoportjuk: „kelt jobbágyfiak”
 - A várnépek közül emelkedtek fel a várjobbágyok közé
 - Származásuk nem merült feledésbe: időnként kilökték őket „a szent király szabadjai” közül a sorakozónál

A 13. századi társadalomról

- Az 1267. évi oklevél: a nemesek a két királlyal írásba foglaltattak bizonyos kiváltságokat.
- Képviselőik 1277-ben jelentek meg először országos tanácskozáson.
 - Helyi szinten hamarabb aktivizálódtak természetesen, amint ezt az 1232. évi, kehidai oklevél is mutatja.
 - A nemesi megye első szabályos előfordulása 1280-ból, Bodrog megyéből ismert.
 - Ekkoriban készül el a nemesi állapot eredetmítosza, Kézai Simon művében (*Gestáját* 1282-1285 között írhatta).

A 13. századi társadalomról

- A magyar nemesség Engel Pál szerint
 - nem az európai értelemben vett nemesség
 - nem a lovagságból nőtt ki
 - nem hűbéri arisztokrácia, amely mentalitásában és életvitelében is elkülönült a társadalom többi részétől
 - a parasztságtól élesen elkülönült
 - de nem az életmódja, hanem a származása alapján
 - nem hűbérbirtokra, hanem allodiumra támaszkodva
 - Egyedül attól nemes, hogy a földet, amelyen élt, a magáénak mondhatta, ellentétben a paraszttal, aki más földjén élt.
 - zömüket máshol parasztoknak tekintették volna

A 13. századi társadalomról

- A **székelyek** megszállják azt a területet, amelyen ma Romániában ismertek
 - Hét székben (kerületben) éltek
 - A szék a bíráskodás és az igazságszolgáltatás alapegysége is
 - A közösség élén a székely ispán állt (általában egy magyarországi főúr)
 - Hadba könnyűlovasként vonultak, adófizetés helyett ökörsütéssel tartoztak
 - Társadalmuk három nagy rétege: primorok, lófők (a helyzetük hasonlítható a várjobbágyokéhoz), közrendűek, azaz a község

A 13. századi társadalomról

- Az erdélyi **szászok** földjéből II. András 1224-ben kelt oklevele szerint más nem kaphat, így e terület tényleg a székekre oszló szász közösség tulajdona lett.
 - A szász közösség bírója a király által kinevezett szebeni ispán, bizonyos adózási és katonai terhekért cserébe az ország egészében szabadon kereskedhettek.
 - 1300 körül három nagy tömbben éltek Erdély déli és keleti részében.